

**A hungarológia intézményrendszerének létrehozása. Gragger
Róbert a berlini egyetemen**

- Doktori disszertáció tézisei -

Brandt Györgyi

Budapest, 2010

Témavezető: Dr. Kósa László MHAS., egyetemi tanár

I. A téma kutatása

Gragger Róbert 20. század eleji művelődéstörténetünk egyik kiemelkedő alakja. Berlini évei alatt jelentős kultúrpolitikai feladatokat látott el, melyek során legfőbb célkitűzésének tekintette, hogy Magyarországot a háborúval, válságokkal terhes időszakban kiemelje az elszigeteltség állapotából, és a magyar kultúrát Európa-szerte ismertté tegye. Úttörő feladatra vállalkozott, amikor az ország külföldön való megismertetésére intézményes keretek között szervezte meg a munkát. A Berliini Magyar Tudományos Intézet, az intézeti könyvtár, a lektorátusok, a Berliini Magyar Intézet Baráti Társasága, az első hungarológiai periodika, az Ungarische Jahrbücher és a Collegium Hungaricum – megannyi mérföldkő az intézményrendszer kialakításának történetében. Nevéhez köthető a hungarológiai kutatások megindítása, valamint fogalmának és művelésének bekapcsolása a nemzetközi tudomány vérkeringésébe. Misszióját a magyar és a porosz kultuszminisztérium támogatását élvezve vitte véghez. A berliini műhely jelentős hatást gyakorolt a hungarológiai kutatások hazai és nemzetközi szerveződésére, a magyar kultúra külföldi egyetemeken való terjesztésére, magyar tanszékek, intézetek létesítésére.

Értekezésemben Gragger Róbert életét dolgozom fel, középpontba helyezve berliini működését (1916-26) meghatározó kultúrpolitikai koncepcióját, az általa létrehozott hungarológiai központ megalapításának és működésének folyamatát.

A témával 13-14 évvel ezelőtt, az ELTE BTK Magyar mint idegen nyelv szakán folytatott tanulmányaim során kezdtem el foglalkozni. Szakdolgozat és az első publikáció (1998) lett akkori kutatásaim eredménye. Már ekkor felmerült bennem a berliini levéltárakban, valamint a berliini egyetem Hungarológiai Szemináriumában őrzött Gragger-archívumban fellelhető forrásanyagok feltárásának igénye. Doktori képzésem ideje alatt, majd az azt követő időszakban három alkalommal jutottam el a berliini kutatóhelyekre: 2006-ban, 2008-ban, a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj segítségével pedig 2009-ben.

A Vallás-és Közoktatási Minisztériumban az 1920-as évek elejétől külön ügyosztály foglalkozott a tudománypolitikai ügyekkel, ezen belül a külföldi tudományos kapcsolatokkal, így Gragger intézményeivel is. A Magyar Országos Levéltár iratanyagában a második világháború és az 1956-os forradalom nagymértékű pusztulást okozott, így a minisztérium két világháború közötti időszakra

vonatkozó aktái nagyrészt megsemmisültek. A berlini levéltárakban és a berlini egyetem Hungarológiai Szemináriumában található anyag összegyűjtése és feldolgozása által egyben a MOL-ban elpusztult kultuszminisztériumi akták is valamelyest rekonstruálhatókká váltak.

II. Források

Berlinben a két világháború közötti időszak (pontosabban 1916-1930 – esetenként azonban ezen túlmenően is) magyar vonatkozású iratanyagait, levéldokumentációit tekintetem át a következő levéltárakban:

- *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz* kultusz- és pénzügyminisztériumi iratait, a dékáni tanács üléseiről készített jegyzőkönyveket, valamint a C. H. Becker-hagyaték levelezési anyagát,
- *Bundesarchiv Berlin – Lichterfelde, Abteilung R: Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung* magyar vonatkozású aktáit,
- *Auswärtiges Amt Politisches Archiv* magyar vonatkozású külügyminisztériumi iratait,
- *Universitätsarchiv der Humboldt-Universität zu Berlin* Magyar Intézetre vonatkozó állagait,
- a *Humboldt Egyetem* Szlavisztikai Intézetének *Hungarológiai Szemináriumában* (Fachgebiet Ungarische Literatur und Kultur) található Gragger-archívum dokumentumait.

Az alábbi budapesti levéltárakban folytattam kutatásokat:

- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára,
- Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára,
- ELTE Eötvös József Collegium Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár,
- Magyar Országos Levéltár,

továbbá a szlovákiai Nyitraivánkán a Nyitrai Állami Területi Levéltár aktáit dolgoztam fel.

Más kutatók is érdeklődtek előttem a témakörben, azonban munkámhoz hasonló teljes körű anyaggyűjtésre és annak feldolgozására eddig tudtommal még senki nem vállalkozott.

A porosz állami levéltárban (Geheimes Staatsarchiv PK) talált dokumentumok alapján lehetővé vált a magyar tanszék megalapítása körülményeinek tisztázása. A Collegium Hungaricum ügyével, a porosz-magyar kultuszminiszteri kapcsolatok feltárásával, a Gragger halálával létrejött helyzet megoldásával kapcsolatosan szintén itt jutottam hiánypótló információkhoz.

A szövetségi levéltár (Bundesarchiv) a Magyar Intézet és a Berliini Magyar Intézet Baráti Társasága megalapításának és működésének dokumentumait őrzi, továbbá a hallei Kassai-féle könyvtár megszerzésének teljes dokumentációja is a levéltárban kutatható. Az itt talált források szintén teljes újszerűséggel bírnak témám feldolgozásában.

E két kiemelkedően fontos kutatóhely mellett a Gragger-archívum rendelkezik gazdag anyaggal. Hat nagyméretű dobozban csak Graggerrel kapcsolatos dokumentumok találhatóak: személyes iratok (a tanulóévekig visszamenően ismerősök, családtagok levelei, iskolai bizonyítványok) mellett kiterjedt levelezése, a munka szervezésével összefüggő akták, minisztériumi iratok, valamint a teljes irodalomtörténeti hagyatéka. További öt doboz a Magyar Intézet, nyolc doboz a Collegium Hungaricum dokumentumait tartalmazza. Megjegyzendő, hogy Gragger Klebelsberggel és Magyaryval folytatott levelezésének egy része (másolatban vagy eredeti változatában) megtalálható az OSzK-ban is: ezekben az esetekben dolgozatomban az OSzK-t tüntettem fel leőhelyként.

Értekezésem megírásánál túlnyomórészt levéltári forrásokra támaszkodtam. A német nyelvű iratok ismertetésénél többször saját fordításomban adtam közre egy-egy kiemelkedően fontos egységet, a magyar nyelvű dokumentumokból újszerűségük okán hosszabban is – és betűhíven – idéztem. Dolgozatomhoz mellékleteket csatoltam, publikálatlan alapító okiratokból, beszédekből, jelentésekből válogatva.

III. Eredmények

A felvidéki születésű Gragger Róbert magát a magyarországi németiséghez tartozónak vallotta, gondolkodását a két nemzethez való tartozás érzése és a kettős nyelvi hatás determinálta, ez lett tudományos pályájának és kultúrpolitikai működésének mozgórugója, ez predesztinálta a berliini küldetés és a két nemzet

közötti közvetítő szerep vállalására. Értekezésem elején Gragger tanulóéveivel és pályakezdésével foglalkozom a levéltári dokumentumok alapján.

Óriási jelentőségű esemény volt a magyar tudományos élet történetében, hogy Nyugat-Európa egyik legnagyobb egyetemén tanszéket kapott a magyar nyelv és irodalom. A berlini *magyar tanszék* (1916) megalapításának körülményeire vonatkozó iratok a részleteiben is feltárják azokat az összefüggéseket és folyamatokat (a gondolat felvetődésétől a megvalósulásig), amelyek eredményeképpen sor kerülhetett e nagyjelentőségű kultúrpolitikai tette. Betekintést engednek továbbá a tanszék nevével kapcsolatos vitába, valamint az élére kinevezett professzor, Gragger Róbert személye körüli „nyomozásba” is. Az iratanyagok között számos titkos és bizalmasan kezelendő jelzésű dokumentumot találtam.

A berlini magyar tanszékhez működésének kiegészítésére már az alapítás évében *Magyar Szeminárium* (Ungarisches Seminar) csatlakozott, majd 1917-ben a Szeminárium *Berlini Magyar Tudományos Intézetté* (Ungarisches Institut an der Universität Berlin) alakult. Ezzel Gragger olyan kultúrintézetet hozott létre, ami a magyar szellemi élet minden területét szisztematikusan átfogja. A levéltári dokumentumok között megtalálható a Magyar Intézet alapító okirata, munkaterve, célkitűzései. Új dokumentumokat tártam fel az Intézet keretein belül létrehozott lektorátusok történetéről és működéséről, valamint a lektorok személyéről is. A finnugor osztály megalapításával (1921) Gragger a kutatási területet kiszélesítette: nemcsak a magyar, hanem az egész finnugor kultúrkör „megragadása” lehetővé vált. Ezzel az Intézet közvetítő szerepet vállalt az új nemzeti életre ébredt finnugor népek és a nyugati kultúra között, ugyanakkor azt is lehetővé tette, hogy más nemzetek tudósai is dolgozhassanak az immáron nemzetközivé vált műhelyben. 1922-ben a turkológia is bekerült az Intézet kutatási területébe.

Feldolgoztam a *Berlini Magyar Intézet Baráti Társasága* (Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts zu Berlin) gazdag iratanyagát, amelyek közül kiemelendő az alapító ülés anyaga, az ülésekről készült jegyzőkönyvek, a rendezvények programjai, a tagok listája, s ennek változásai. A Társaság feladata az Intézet működéséhez szükséges anyagi eszközök előteremtése, a szponzorálás volt.

Gragger elsőrendű feladatának tekintette a *könyvtár* létesítését. Az intézeti könyvtárt maga alapította, amit az erről szóló dokumentumok igazolnak, amikor is saját könyvtárát az Intézetnek adományozta. A könyvtárállomány bővítésével

kapcsolatos levelezését áttekintettem. Két régi magyar könyvtár megszerzése igen nagy jelentőséggel bírt a Magyar Intézet számára: az *Ungarische Bibliothek*, a Berlini Magyar Tanulóifjak Egyesületének (Bund Ungarischer Hochschüler) reformkorban alapított könyvtára, valamint a hallei *Kassai-féle* könyvtár, amit *Cassai (Kassai) Michaelis György* wittenbergi egyetemi tanár, dékán alapított a 17. században. Gragger 1921-ben 99 évre szóló tartós kölcsönbe vette át az ún. „*Bibliotheca Nationis Hungariae*”-t, ennek története azonban mindeddig nem volt kutatott. A könyvtár megszerzése igen nagy vihart kavart, tiltakozott ellene a magyar evangélikus egyház, a halle-wittenbergi egyetem teológiai karának dékánja, a wittenbergi professzorok tanácsa, az ott tanuló magyar diákok egylete. Gazdag iratanyag állt rendelkezésemre, amivel mindezen tényeket dokumentáltam. A kölcsönszerződés teljes szövege is megtalálható, minden külön feltétellel egyetemben.

Gragger tudományos hungarológiai folyóiratot (*Ungarische Jahrbücher*) indított. A folyóirat szerkesztésével kapcsolatos teendőket nagyon körültekintően végezte, a színvonal megőrzése érdekében csak szakemberek és tudósok által írt munkákat fogadott el. Levelezésében sok helyütt foglalkozik a munka szervezésével, konkrét feladatokra kitérve. A folyóiratban megjelent legnagyobb tudományos értékű publikáció az Ómagyar Mária-siralom szövegének közzététele és ismertetése, ami Gragger Róbert nevéhez köthető.

Gragger kultúrpolitikai szempontból igen jelentős lépésként 1924-ben megalapította a *Collegium Hungaricumot*, aminek keretén belül lehetőséget kívánt teremteni a hazai értelmiség számára az európai képzettség és műveltség megszerzéséhez. Az intézmény céljául tűzte ki továbbá, hogy a hazai tudományosságnak a német szellemi élettel való kapcsolatát erősítse. A Collegiumot Gragger a „nemzetmentő kultúrpolitika” egyik bázisának tekintette. Értekezésemben ismertetem „szellemi költségvetését”, javasolatait arra vonatkozóan, hogy mely tudományágak képviselőit küldje ki a magyar kultuszminisztérium a berlini tanulmányúvra. Szép eredményei 1925-ben grandiózus tervek megvalósítására ösztönözték: egy új és nagyobb kollégiumon gondolkodott, amit egy vezetés alatt kívánt összekapcsolni az Intézettel. Életének utolsó évét a collegiumi építkezés szervezésének szentelte. Hungarológiai központot létesített, melyben a porosz állami tulajdonú Magyar Intézet és a magyar állami intézmény, a Collegium Hungaricum a berlini egyetem tőszomszédságában egy egységet alkotva egymás

mellé került. A Collegiummal három fejezetben is foglalkozom, és a rendelkezésre álló gazdag iratanyag segítségével áttekintem a hungarológiai központ létrehozásának teljes folyamatát.

Sok eddig feltáratlan iratot tanulmányoztam át, amelyek a Gragger, Magyary, a közigazgatási szakember, továbbá Klebelsberg és porosz kollégája, Becker közötti levélváltás dokumentumai, s melyek a munkát szervezik. A magyar és porosz kultuszminiszteri kapcsolatokat új szempont alapján, a miniszterek látogatásainak tükrében értékelem. Gragger, Becker, Klebelsberg és Magyary négyes szövetsége kellett ahhoz, hogy a Weimari Köztársaságban a magyar-német kultúrpolitikai és tudományos kapcsolatok ilyen példa nélküli eredményeket érjenek el.

Tanulságos volt Gragger és legközelebbi munkatársa, Farkas Gyula levelezésének kutatása is, aki majdani utódjaként vezette a berlini Intézetet és a Collegiumot.

Feldolgoztam az utódlással kapcsolatos aktákat is. Gragger korai és hirtelen halála (1926) súlyos, de gyorsan megoldandó problémákat generált. Azonnal felvetődött az utódlás kérdése. Gazdag anyagot találtam mind magyar mind német részről, amely a probléma megoldását szorgalmazza, konkrét javaslatokkal, pro és kontra érvekkel előállva, mígnem az átmeneti majd a végleges megoldás létrejött.

Dolgozatom végén megemlítem Gragger egyéb irányú törekvéseit a feltárt iratanyagok alapján.

Értekezésemben Gragger személyiségének bemutatására is törekszem, többször idézem sorait, melyekben saját munkáját értékeli. Egyik Beckerhez írt levelében Gragger erős hittel szól kultúrpolitikai feladatához való hozzáállásáról és szándékairól, melyeket mindig a két nép közötti megértés elmélyítése vezérelt. *„Mindenuzt ott voltam, ahol lehetőségem nyílt a német-magyar kapcsolatok fejlesztésére, akár tudományos kutatásokban, akár kulturális téren, mindenütt, ahol lehetőség kínálkozott félreértések tisztázására vagy akadályok leküzdésére. Sokszor értem el sikereket, gyakran értettek félre, és ért támadás irigységtől, féltékenységtől, gyűlöletről és rosszakarattól vezérelve. Ám őszinte törekvéseimről, jóakaratomról és tettekről tanúbizonyságot tettem.”*¹

¹ GSStA PK VI. HA NI C. H. Becker Nr. 489, 1924. jan. 8. (Az idézetet magam fordítottam.)

Gragger Intézete az egyetlen külföldön létesített magyar intézet, ami megalapítása óta, minden történelmi változást túlélve megszakítás nélkül működik ma is. Szükséges volna történetének további módszeres feltárása. A berlini levéltárak sok feldolgozatlan forrásanyagot őriznek még, ám mindenekelőtt a Gragger-archívum Farkas Gyula időszakára vonatkozó irataira hívom fel a figyelmet. 2016-ban a világ első külföldi magyar tanszéke alapításának 100. évfordulóját fogjuk ünnepelni. Kívánatos volna munkám folytatása, és hogy a tanszéken méltatlanul elfeledve fekvő iratanyagok rendezésére és további feldolgozására is sor kerüljön addig.

IV. A szerző témakörben megjelent publikációi

Gragger Róbert, a hungarológia tudományág megteremtője. (Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből. 37. szám.) Budapest, 1998.

Gragger Róbert, a hungarológia atyja - levelei tükrében. In: Hungarológiai Évkönyv, I. évf. 1. szám. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2000. 97-106.

Gragger Róbert kultúrpolitikai koncepciója. In: Kút, IV. évf. 3. szám, ELTE BTK, Budapest, 2005. 66-78.

Az első külföldi magyar tanszék megalapítása. Gragger Róbert a berlini egyetemen. In: Valóság, 52. évf. 1. sz. 2009/1. 51-59.

Titkos iratok a porosz levéltárból. Az első hungarológiai központ megalapításának körülményeiről. In: Válogatott cikkek, tanulmányok (2008-2009). BME GTK Idegennyelvi Központ, 2009. 147-153.

Beiträge zur Dokumentation der Errichtung eines ungarischen Lehrstuhls an der Universität Berlin - aufgrund der Bestände des Geheimen Staatsarchivs Preußischer Kulturbesitz und des Universitätsarchivs der Humboldt-Universität zu Berlin. In: Berliner Beiträge zur Hungarologie. Schriftenreihe des Seminars für Hungarologie an der Humboldt-Universität zu Berlin. Herausgegeben von Csongor Lőrincz, Berlin, 2011/1. (Megjelenés alatt)